

Utazás ismeretlen állomás felé

Gróf Batthyány Lajos Fejér megyei állomásai

2007. szeptember 7-én nyílt meg Székesfehérvárott a Fekete Sas Patikamúzeumban kiállításunk gróf Batthyány Lajos születésének 200. évfordulója tiszteletére „A magyar Egmont” címmel. A kiállítás Batthyány Lajos első felelős magyar miniszterelnök utolsó éveinek Fejér megyei állomásait mutatta be a szentánuk elbeszélése segítségével és a Balassi Bálint Kulturális Intézet támogatásával. Ezek a helyszínek ma is látogathatók, ma is megállhat egy percre bárki a sukorói református templom, az 1848. szeptember 28-ai haditanács helyszíne, vagy a martonvásári Brunszvik-kastély, a főhadiszállás épülete előtt.

A pákozdi csata reggelén gróf Batthyány Lajos tárgyalta Jellasics horvát bánnal a székesfehérvári püspöki palotában, majd Ikervárra, birtokára indult. Miközben Pákozdon már dörögtek a fegyverek, Csóron még beszélt Szögyény-Marich Lászlóval. Erről Fejér megye későbbi főispánja szolt emlékiratában.

1849. január 3-án a Deák Ferenc vezette küldöttséggel Bicskén járt, Batthyány Kázmér kastélyában (akkor Windisch-Grätz főhadiszállása itt volt). A követség történetéről Deák Ferenc emlékezett, s ezt Csengery Antal rögzítette (közölte az 1878-as Budapesti Szemlében). Innen Pestre utazott, sógora, Károlyi György házában fogták el, 1849. január 8-án. Az elfogatás tanúi a háziak, gróf Károlyi Györgyné, Zichy Karolina és fia, gróf Károlyi Gábor (visszaemlékezését Eötvös Károly közölte).

Több más letartóztatottal együtt érkezett újból a miniszterelnök megyénk területére: egy éjszakát (1849. április 24.) Martonvásáron, s a következőt Székesfehérváron a püspöki palotában töltötte útban Laibach felé. Martonvásár még egyszer nyújt szállást Batthyány Lajos számára: Pestre visszaérkezéskor a fogolytranszport tagjaként az utolsó börtönön kívüli éjszakát itt töltötte 1849. szeptember 11-én. A végzetes útról Barsi (Naumann) József, bicskei plébános számolt be Utazás ismeretlen állomás felé című emlékiratában.

Az emlékezéseket egymás mellé téve apró történelmi körülmények megvilágosodnak, utólagos magyarázatok, a közvélekedésben is meggyökeresedett vélemények megdőlhethetnek. A kort a kiállítás természetesen egyéb dokumentumokkal, korabeli és mai képekkel szemléletesebbé tette. Itt most ezekből az eszközökből csak magukat az emlékezéseket és Gelencsér Ferenc fotóművész néhány mai felvételét használhatom. Azt hiszem azonban, hogy ez a képzeletbeli utazás – amelyet azonban a kiállítás előkészítéseként, majd egy emléktúra keretében kedves érdeklődő múzeumbarát körrel a valóságban is végig jártunk 2007. október 7-én – a Batthyány-emlékévet személyes ügyünkbe is avatta. Úgy véltük ezután, hogy ez lehet a gróf Batthyány Lajos mártír-miniszterelnök 200. születésnapjára, és mártír-halálára való emlékezés igazi eredménye.

Az 1848. szeptember 28-ai, meghatározó történelmi eseményekkel zsúfolt nap nagyon sok szempontból érdekes és személye miatt is jelentős tanúja volt Wesselényi Ferenc. A liberalizmus gondolkodója, a híres bálványozott és támadott ellenzéki vezér egyik utolsó Magyarországon írott levelét őrzí a székesfehérvári Szent István Király Múzeum gyűjteménye. E levél 1848. szeptember 28-án este íródott Batthyány Lajoséhoz. A miniszterelnök feleségét Wesselényi tudósította a Pesten történtekről, a nap legnagyobb és mondhatjuk, hogy a szabadságharc, valamint Wesselényi élete szempontjából sorsdöntő eseményéről, Lamberg altábornagy meggyilkolásáról. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a fegyveres harc elkerülhetetlen mindkét harcoló fél szempontjából, s ez a tény volt az, ami Wesselényit végképp megfélemlítette. Másnap, a pákozdi csata napján kedvelt gyógyhelyére, Gräfenbergbe utazott, s onnan 1850-ben már csak meghalni tért haza. Wesselényi levele ezen történelmi körülmények között egyéni állásfoglalását, a Lamberg gyilkosság elítélését és a Batthyány Lajos törekvései sikeréért való aggodalmat híven tükrözi, s még sok művelődéstörténeti adalékkal is szolgál.

A reformmozgalom legendás vezére és stratégája 1848 őszére már kiszorult a politikai életből: kiszorult és kiszorították. 1843-ban, utolsó nagy politikai műve megírásakor magát „polgári halott”-ként jellemezte: „*Polgári halott szööl meg ezennel lelki s testi csapások és akadályok által tevési köréből kivette.*”¹ A diagnózis több szempontból is pontos. Először is orvosi értelemben: Wesselényi egészsége ekkorra megromlott. Az ellene konstruált felségserzési per folyamán és 1839. évi elítéléskor már állan-

¹ *Báró Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében.* Bp. 1992. 15. old.

dó orvosi segítségre szorult. Fogságát is megszakították két hónap után, hogy Gräfenbergbe utazhasson gyógykezelésre. Ezen engedelem kivívásában barátainak, Deák Ferencnek és Széchenyi Istvánnak nagy szerepe volt². Mint három évre elítélt, természetesen szigorú rendőri felügyelettel hagyta el 1839. április 11-én a budai laktanyát, börtönét. Ekkor már bal szemére nem látott, majd 1844-ben teljesen megvakult³.

Gräfenberg, ez a Wesselényi korában oly divatos morva-sziléziai fürdőhely a korszakban, Vinzenz Priessnitz⁴ (1799–1851) orvos neve pedig mindannyiunk előtt ismert a köznévvé vált „priznic”-szóból. A báró 1843-ig itt tartózkodott, s ide húzódott vissza 1848 szeptemberében is. Kedvelt gyógyhelyén maga kezdeményezte a kaszinó, a vízvezeték, az uszoda és a Priessnitz- emlékmű építését⁵, amelynek négysoros feliratát a hálás magyar betegek nevében Wesselényi kérésére Vörösmarty Mihály fogalmazta⁶.

1847-ben politikai értelemben is „divatból kiment cikk”-ként jellemezte önmagát⁷. A reformkori hőst őszintén tisztelték benne, de 1848-ban már nem találták a helyét a politikában. Madarász László szerint: „Wesselényi kivívta a győzelmet, midőn az abszolutizmus megtörtött.”⁸

1848 nyarán még fontos szerepet vállalt az unió, a Partium visszacsatolása, illetve az erdélyi jobbagyfelszabadítás ügyében⁹, de a szeptemberi események már megfélemlítették. Wesselényi nem csupán politikai, hanem emberi szempontból is magányossá vált: Kossuth a vak embert augusztusban megvárakoztatta és fagyosan bánt vele, Széchenyi elborult elmével szeptember 5-én Döblingbe távozott. Eötvös József is e napokban hagyta el hazáját¹⁰. E levél megírásának napján, vagy az előtte volt éjszakán mondta el Wesselényi utolsó beszédét¹¹, amit igen zokon vettek tőle abban a helyzetben, amikor az ország Jellasics betörése és a fővároshoz való közelítése miatt a fegyverkezés lázában égett. Elmondta ugyanis, hogy hiába a nagy hazafias lelkesedés, az ország kétségbeesztő helyzetben van. Csak a törvényesség útján való megmaradás oldhatja meg a helyzetet, a fegyveres harc semmiképpen sem. Wesselényi a székesfehérvári múzeumi gyűjteményben található levelet 1848. szeptember 28-án, csütörtökön este írta Pesten, s másnap, a pákozdi csata napján vitte el a posta Szombathelyen át Iktvárra. Valószínűleg a levél megírása előtt kereste fel Kossuthot, s közölte vele elutazását¹². A kézbesítés napján a vak főúr is elutazott Gräfenbergbe, ahonnan már csak meghalni tért vissza 1850-ben.

Batthyány grófné szeptember 25-étől már Iktvárott tartózkodott, s a felgyorsult események közepe híreket várt a pesti helyzetről és férje felől is. Szerencsére ekkor még levélben tudósították egymást az emberek: ez volt a legfrissebb és a legszemélyesebb módja is a tudósításnak, hiszen a leíráskor az író a saját véleményét is kifejezheti. A tollforgató emberek éltek is ezzel a lehetőséggel: visszaemlékezések szerint naponta több órát töltöttek levélírással azért, hogy családtagjaikat és ismerőseiket a legfrissebb eseményekről értesítsék. Wesselényi maga is híres volt kiterjedt levelezéséről¹³. Nem véletlenül írta Deák Ferenc Vachott Sándornénak 1862-ben: „*Boldogult báró Wesselényi Miklós nagyon szeretett levelezni.*”¹⁴

² Takács Péter: Egy barátság születése (Wesselényi és Deák). In: Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról. Erdélytörténeti Könyvek I. Szerk.: Takács Péter. Debrecen 1997. 105–113. 112–113. old.; Fónagy Zoltán: Bevezetés. In: Magyar Szabadelvűek, Wesselényi Miklós. Budapest, 1998. 16. old.

³ Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós és világa. Bp. 1970. 225. old.

⁴ Veress Dániel: Wesselényi Miklós. Bp. 1983. 265. old.; Hangay Zsolt: 19 történelmi arckép a 19. század magyar történelméből. Bp. 1991. 40. old.

⁵ Trócsányi Zsolt i. m. 207. old.

⁶ Veress Dániel: Wesselényi Miklós. Bp. 1983. 152. old.

⁷ Trócsányi Zsolt 1970. 231. old.; Veress Dániel 1983. 171. old.

⁸ Idézi Trócsányi Zsolt 1970. 239. old.

⁹ Fónagy Zoltán 1998. 18. old.; Egyed Ákos: Wesselényi Miklós feladatvállalása 1848 tavaszán. In: Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról. Erdélytörténeti Könyvek I. Szerk.: Takács Péter. Debrecen 1997. 75–85. old.

¹⁰ Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Bp. 1998. 359. old.

¹¹ Trócsányi Zsolt: 1970. 250. old.; Fónagy Zoltán 1998. 19. old.; Veress 1983. 180. old.

¹² Wesselényi egy későbbi Kossuth Lajoshoz írt, 1848. október 16-ai levelében utal erre a találkozásra. Közli: Fónagy Zoltán 1998. 179–180. old.

¹³ Fónagy Zoltán 1998. 21. old.

¹⁴ Takács Péter 1997. 105–113., 105. old.; A levelezés divatjáról ld., Splény Béla ... emlékiratai, I.–II. Bp. 1984. II. 88. old.

Wesselényi a levélben igen lesújtó véleményt alkot a szeptember 28-án történt „*gyalázatos tettről*”, Lamberg meggyilkolásáról. Gróf Lamberg Ferenc, altábornagyot, pozsonyi hadosztályparancsnokot, móri birtokost királyi biztosként küldte a császár szeptember 25-ei megbízólevele Magyarországra az „*összes Magyarországon található csapatok parancsnoká*”-vá kinevezve. A kinevezéssel kapcsolatban Lamberg is felvetette szeptember 27-én, hogy intézkedéseinek a már Fehérvárt is elfoglaló Jellasics bán nem fog engedelmessé válni¹⁵. Erről annyit tudhatunk, hogy valóban nem örültek Jellasics táborában Lamberg kinevezésének és az ellenségeskedés megszüntetésének. Ezt a manifesztaumot Jellasics bánnak Bubna őrnagy követként hozta. A dátum kérdésében ellentmondanak a források: Dahlen szerint ez szeptember 28-án¹⁶ történt, Hompech szerint 27-én¹⁷. Abban azonban mindkét forrás megegyezik, hogy Lamberget a táborba várták, s ők is azt tartották: nem lesz ellenségeskedés.

Lamberg altábornagy a megbízatást elvállalta és Budára indult. Találkoznia kellett ugyanis a miniszterelnökkel, hiszen olyan kéziratokat hozott, amelyeket az ügyvezető miniszterelnökkel kellett ellenjegyeztetni. Tegyük itt hozzá: olyan iratokat, amelyek aláírására törvénytelenül akarta a bécsi udvar rákényszeríteni (pl. Majtényi helytartói kinevezését, holott a helytartói hivatal eltorölték)¹⁸, s amelyeket csak a Lamberg halála utáni éjszakán kapott meg a miniszterelnök. Érdekes az is, hogy bár a főparancsnok kinevezését is az ellenjegyzéshez kellett volna kötni, nem mellékeltek az erről szóló levélhez olyan okmányt, amit alá kellett volna Batthyáynak írni.¹⁹

A miniszterelnök szeptember 27-én értesült Lamberg kinevezéséről, s azt a király elvárásai szerint „jó szándékú rendelet”-ként értelmezte, tehát örömmel fogadta a kibékítés kísérletét. Egy másik levélben arról tudósította István nádor a miniszterelnököt, hogy Lamberg a táborba megy, ezért Batthyány még aznap délután a sereghez indult²⁰. Jól ismerte Lamberg²¹, s kinevezését az egyetlen lehetőségnek tekintette arra, hogy Jellasicsot megállíthassák²².

A Pesten maradt radikálisok viszont Lamberg kinevezését a „kamarilla” ármányának tekintették. Ugyancsak 27-én Madarász László személyesen ment vonaton Kossuthért, aki alföldi toborzókörútján lelkesítette a hon védelmére a szolnokiakat²³. A Pestre érkezésük után, éjjel tartott országgyűlés Lamberg kinevezését törvénytelennek nyilvánította, és mindenkit tiltott attól, hogy neki, mint főparancsnoknak engedelmessé válna. A határozat már másnap falragaszokon és a lapok hasábjain megjelent²⁴. A határozatot országgyűlési küldöttek vitték a hadsereg táborában tartózkodó Batthyáynak²⁵. Éppen e határozat megismertetése céljából hívta össze a parancsnokokat, Móga János tábornok a 28-i tiszti gyűlést a sukorói református templomba²⁶. A gyűlés időpontjában azonban Lamberggel a pesti hajóhidon már végzett a népharag²⁷.

Lamberg dicstelen halála a képviselőház legradikálisabb tagjaitól a Honvédelmi Bizottmány tagjaitól és Batthyány Lajosig mindenkit mélyen megrázott²⁸. Mindannyian érezték, hogy kicsúszni készül ke-

¹⁵ *Urbán Aladár*: Népitélet Lamberg felett. Beszámolók, emlékezések, tanúvallomások. Századok, 1996/5. 1063-1115. old.

¹⁶ *Orfáburg báró naplója Jellasics székesfehérvári tartózkodásáról*. Közli: *Csurgai Horváth József - Hudi József - Kovács Eleonóra* (szerk.): Források Székesfehérvár történetéből I. Székesfehérvár 1998. 232. old.

¹⁷ Hompech naplójának részlete. Éljen a bán címmel. Közli: *Csurgai Horváth - Hudi - Kovács* 1998. 233-235. old.

¹⁸ *Urbán Aladár*: Gróf Batthyány Lajos Magyarország első alkotmányos kormányfője. Holnap Kiadó. Bp. 2007. 186. old.

¹⁹ *Varga János*: Batthyány és a szeptemberi válság. Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely 2000. 61-98., 88. old.

²⁰ *Kovács Lajos*: A szeptemberi napok 1848-ban. In.: *Hermann Róbert* (szerk.): Szószék és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések 1848-1849. Balassi Kiadó. Bp. 2000. 315-392., 377. old.

²¹ *Kovács Lajos* 2000. 315-392., 376. old.

²² *Urbán Aladár* 1996. 1068. old.; *Hermann Róbert* (szerk.) 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc története. Bp. 1996. 166-167. old.; *Hermann Róbert*: Pákozdi kérdőjelek. Árgus. 1998/5. 44-53., 45. old.

²³ *Urbán Aladár*: Pákozdi, 1848. Bp. 1984. 155. old.

²⁴ *Urbán Aladár* 1996. 1069. old.

²⁵ *Urbán Aladár* 2007. 186. old.

²⁶ *Urbán Aladár* 1984. 158. old.

²⁷ *Splényi Béla* II. 1984. 52-55.; *Degré Alajos*: Visszaemlékezéseim. Sajtó alá rendezte *Ugrin Aranka*. Bp. 1983. 226. old.; *Urbán Aladár* 1996. 1063-1115. old.

²⁸ *Kovács Lajos* 2000. 315-392., 382. old.

zükből az események irányítása. Lamberg Ferenc meggyilkolása miatt a képviselőház azonnal, egy császári manifesztum pedig október 3-án indított vizsgálatot, s ugyanezen a napon Lamberg utódjául a királyi biztosi tisztségben Jellasicsot nevezték ki²⁹. 1850 elején Lamberg gyilkosaként végezték ki Kolosy Györgyöt³⁰. Lamberg sírja a móri kapucinus templomban található.

A Lamberg-gyilkosság tehát közvetetten Batthyány október 2-ai lemondásának egyik eredője lett³¹, s íme, Wesselényi menekülésszerű távozásának is kiváltó oka.

*Wesselényi Miklós levele Batthyány Lajosnénak*³²

*Méltóságos Gróf Batthyányi Lajosnő eő nagyságának
Szombathelyen át Ikerváron*

Pest sept 28. 1848 este

Tisztelt Grófnő!

Nagyságodnak engem megtiszteltető és szerencsétlítő azon engedelmével, hogy az itteni eseményekről tudósításokat irjak, nem igen élhetek. Mi ugyanis holnap reggel megyünk a gőzhajón Pozsonyba, s onnan a vasuton Priesnitzhez.

Bizonyosan megírták Nagyságodnak a mai borzasztó eseményt, melly a városon sőt nemzetünkön is szennyfoltként fog századokon keresztül létezni. A gyalázatos tett leírásának újbóli olvasásával Nagyságodat gyötreni nem akarom. A szegény Lamberg meggyilkolásánál czudarabb, gyávább, bűnösebb tettet soha is nép nem követett el. Hogy alkotmányos szabadlétünk drámájának hol satyrává, hol Locálposse-vá fajulót folytatában illy hamar illy tragoedia forduljon elé, nem gondoltam. Mérhetetlenek lehetnek ezen gyalázatos catastrophának e honrai rossz következtései. Bár Isten azoknak legalább egy részét távoztatná.

Lajos még este 9-kor nem volt itt. Minden becsületes ember, a város legnagyobb része s a baloldaliak is (legalább amint mondják) nagyon fájlalják, hogy Lajosnak a táborba kellett mennie s nagyon várják visszatérését.

Nőm nagyságodat igen szivesen tiszteli. Legyen az ég oltalma Önön s kedvesein, lelkéből óhajta hív tisztelője

Wesselényi Miklós

(Szent István Király Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény, 74. 168. 1. ltsz.)

Wesselényi nem tudhatta, s talán nem is tudta meg soha, hogy Batthyány Lajos éppen eme levél írása idején, zsebében a mélyen eltitkolt hírral, amit Jellasics küldöttétől, a foglyul ejtett Fligelytől vettek el, s amely szerint Jellasics másnap támadni fog, személyes fellépésével segítette döntéshez a sukorói haditanácsa átalakult tisztí gyűlés pártviszállyoktól és személyes sértettségektől megosztott résztvevőit³³. A döntés eredménye a pákozdi csata lett³⁴.

Vendrei (Aschermann) Ferenc a sukorói haditanács estéről és a pákozdi csata reggeléről Nagy-Beeskerektől Pákozdig című emlékiratában számolt be. Kiss Ernő tábornok kíséretében a szerb felkelők elleni csataterőről érkezett. Századosi rangban a Kiss Ernő vezette bánsági hadtest karségédeként³⁵ vett részt a haditanács munkájában. (Komárom várparancsnokaként fejezte be a szabadságharc alatti katonai pályafutását.) Az emlékirat részlete szól Batthyány Lajos fellépésének jelentőségéről, és a

²⁹ Hermann Róbert 1996. 167. old.

³⁰ Urbán Aladár 1996. 1064.; Varga János (szerk.): Frideczky Lajos memoárja. Salgótarján 1988. 73. old.

³¹ Kéry Gyula: A magyar szabadságharc története napi krónikákban (1848). Bp 1890. 533. old.; Urbán Aladár: A nagy év sodrában. Bp. 1981. 563. old.; Spira György 1998. 56. old.

³² Demeter Zsófia: „Hontalan a 'hon' fia.” Wesselényi Miklós egyik utolsó magyarországi levele 1848. szeptember 29-án. Bástya. 2004/1. Székesfehérvár 107–113. old.

³³ Hermann 1996. 168. old.

³⁴ Hermann 1998/5. 44–53. old.; Hermann Róbert: A Drávától Schwechatig. Századok 1998/2. 327–369., 342–346. old.; Demeter Zsófia: A pákozdi győzelem. Dunántúli védelmi hadművelet: 1848. szeptember 29–október 7. Székesfehérvár, 1998.

³⁵ Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Harmadik kiadás. Heraldika Kiadó. 2000. 210. old.

Fligelytől elvett levélről is. August von Fligely a horvát vezérkar őrnagyaként vitte Jellasics bán levelét Lamberg Ferenchez. A magyar oldalon ejtették foglyul a csata előtti napon. Őt Jellasics Lamberg altábornagyhoz, királyi biztoshoz, az összes hadak élére kinevezett főparancsnokhoz küldte azzal az üzenettel, hogy nem tud tovább várni, az erre vonatkozó parancsot (hogy harcba Lamberg megérkezéséig ne bocsátkozzanak) nem tudja teljesíteni, – mert a vidéket a magyar és a horvát hadsereg teljesen kiélte – tehát megindul a főváros felé. Tudjuk, a címzett, Lamberg Ferenc ekkor már halott volt. A Fligelyvel küldött levél Batthyány Lajos zsebében volt már a sukorói haditanácson, Lamberg halálhírét viszont ő is csak a tanácskozás és a döntés után tudta meg. Megjegyzendő ezzel kapcsolatosan azonban, hogy Batthyány tehát a Fligely-féle levélből pontosan tudta, hogy Jellasics támadni fog: a haditanácson való fellépése tehát egyértelműen a harc fölvételét jelentette. Vendrei Ferenc visszaemlékezésének részlete a sukorói haditanács megállapodásának leírásával kezdődik.

„Az így létrejött egyetértés: a nemzet ügyének megvédésére egy szívvel lélekkel elvállalt kötelezettség által a hadsereg minden elemei egy erős kötelékbe forrasztatván össze, a gyülekezet emelt hangulatban, az erkölcsi erősbülés buzdító érzetében oszlott szét.

Hogy ez egyesülés a komoly megpróbáltatás küszöbén áll, hogy már a legközelebbi napon véres fölavatását fogja nyerni, azt a nagy többség aligha csak sejtette is, de az a gróf Batthyány Lajos kezeinél lévő levélben eleve meg volt írva.

A megegyezés létesítése azonban kizárólag gróf Batthyány Lajos érdeme; mert ha szinte eszközül egy nagy fontosságú adatot a véletlen szolgáltatót is kezeibe, azt éles előrelátással, számító tapintattal és mindenképpőt egyéniségének kimagasló tekintélyével ő emelte érvényre.

Nem tekintve ugyanis azt a nagy kérdést, hogy a bán levelét az akkor ottan szereplők közül akármiképpen más ügy használta volna-e föl? Annak a révén ugyanazt az eljárást követte volna-e, mint gróf Batthyány Lajos – a mi nagyon is kétségbe vonható – az leghatározottabban áll, hogy a miniszterelnök tündöklő honfi-erényei és szellemi fensőbbsege mellett, csakis a személyét környező köztisztelet és magas állásának hatalmas tekintélye gyakorolhatták ama végzetes és válságos percekben a főlháborodott kedélyekre azt a határozott befolyást, mely a helyzetet mintegy varázsütéssel átalakította s az ügy iránt meglazult bizalomnak szilárd alapot szolgáltatott.

És ide elérkezve, mondjuk ki ünnepélyesen, hozzájuk meg gróf Batthyány Lajos nagy szellemének azt a hódolatos elismerést, hogy e napon egyenesen ő mentette meg a haza ügyét a legkiméletlenebb fölforogtatástól, ő mentette meg a fővárost az erőszakos földúlástól.

...Elégülten tértünk vissza Velenczére, s bizalmas kis körben siker reményével fontolgattuk a jövő nagy esélyeit.

Éjfél tájt futár érkezett Pestről a miniszterelnökhöz; gróf Lamberg meggyilkolásáról hozta meg a tudósítást.

E váratlan hír mély aggodalomba ejtette Batthyányt. Mint megelőzőleg a Fligely úján kezébe került levélre, úgy ez esetre nézve is hallgatást parancsolva, korán reggel elutazott Székesfehérvár felé. Hogy egyenesen a bán főhadiszállására ment és hogy elutazásáról Mógát is értesítette, az csak később derült ki.

Reggeli 7–8 óra tájt lehetett, midőn főnökömmel, Kiss Ernővel, kilovagolva a magyar hadsereg vonalába érkeztünk. A kisebb-nagyobb halmoktól átszeldelt völgyeleges terepen az országút képezte középpontját az attól jobbra-balra kiszáryaló hadi föllállitásnak. Ott találtuk Mógát is segéd- és vezérkari környezetével, a ki éppen ekkor küldé át Nemirő – gondolom – Sándor huszárezredbeli főhadnagy, dandár-segéd tisztet hírnökül (Parlamentair) a bánhoz, azon megkereséssel, hogy miután a magyar miniszterelnök hajnalban Velenczéről hozzá utazott, de mind eddig vissza nem érkezett, hová léte vagy holmaradása iránt adna tudósítást; mire Nemirő a bánnak azt az írásbeli választát hozta meg, hogy gróf Batthyány Lajos saját kívánatára kiállított nyílt menvéd (offene Ordre) mellett Bécsbe utazott.”³⁶

Batthyány miniszterelnök a pákozdi csata hajnalán tehát Jellasicshoz indult Székesfehérvárra. Josip Jellasics, 1848. március 23-ától horvát bán, április 7-étől altábornagy, zágrábi főhadparancsnok serege szeptember 11-én lépte át a Drávát. Az osztrák–horvát sereg szinte akadálytalanul vonult rabolva és fosztogatva Nagykanizsán át két oszlopban Székesfehérvár felé (Lepsényen át Jellasics és Kempen. Enyingen át Hartlieb oszlopa haladt, Mezőkomáromnál keltek át a Sión). A sereg Székesfehérvárnál egyesült, és itt szándékozott bevárni tartalékát, a délről közelítő Roth és Phillipovich vezette hadtestet.

³⁶ Vendrei Ferenc: Nagybecskerekertől Párizsig. Budapesti Szemle. 1888. 55. k. 321–402. old., 56. k. 64–87. old.

A fővezér vonulásának ebből a dicső szakaszából írta Latournak: „Seregeim a legesekélyebb ellentállás nélkül diadallal vonulnak előre. Néhány nap múlva Pesten leszek. S innen, a lázadás fészekéből majd mi diktáljuk a megadás feltételeit.”

A seregzredek átcsoportosításával és a székesfehérvári nemzetőrök augusztus 30-ai kivonulásával³⁷ Székesfehérvár szinte teljesen védetlenné maradt. A „zöldhajókás Erneszt-bakák” már a drávai táborban voltak, míg a törzsével Móron elhelyezett Kress könnyűlovas ezred egységei Jellasicshoz csatlakoztak. (Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy ez utóbbiak Jellasics betöréséig ellátták helybeli feladataikat; őket használta pl. Pulszky Ferenc 1848 áprilisában a zsidóellenes székesfehérvári intézkedések visszavonására³⁸.)

A magyar sereget Veszprémben összpontosították, ám ez a táborhely szeptember 15-én István nádor főparancsnokká való felkérése után – amint nyilvánvalóvá vált, hogy Jellasics főerői a Balaton déli partján közelednek – Székesfehérvárra került át. Az újonnan táborba szálló hadseregrészek már a Maroshegy környékén kialakított táborhelyen gyülekeztek. Székesfehérvár városa ugyanezen a napon a haza és a város megvédésére szólította fel lakóit és népfelkelést hirdetett³⁹.

Batthyány miniszterelnök szeptember 17-én rendelkezett Székesfehérvár védműveiről⁴⁰. A Nádor-csatornákat gáttakkal zárták el, a Sárréten átvezető utakat járhatatlanná tették, a város körül sáncokat és torlaszokat kezdtek a lakosság közmunkájának erejével építeni⁴¹.

István nádor mindenesetre eléggé lehangoltan értesítette a miniszterelnököt: Fehérváron „más fegyveres erőt nem találtam, mint az 1180 főből álló tolnai önkéntes zászlóalj.” Szeptember 20. után ide érkezett a visszavonuló Teleki Ádám vezette drávai hadsereg is. Itt vette át a hadsereg parancsnokságát Móga János altábornagy, bár ezen feladat elvállalására hamarosan Kiss Ernő is megérkezett Kossuth levélbeli felkérésére. Kiss Ernő végül is jelen volt a csatatéren, de parancsnoki feladatot nem látott el, viszont kíséretében érkezett az a Kohlmann József százados, aki az elkövetkezendő napokban a pákozdi csata haditervét kidolgozta. (Ugyancsak Kiss Ernő segédtisztjeként érkezett Vendrei-Aschermann Ferenc is.) A székesfehérvári főhadiszálláson igen lázas munka kezdődött. Szeptember 24-éig a védelmi terv a Sárrét és Székesfehérvár megerősítésére épült. Ennek eleme volt a Sárrét elárasztása és a sáncépítés Úrhidánál, Tácnál és Csikvárnál. Ezt a tervet talán Kohlmann javaslatára adták fel, mert túlságosan hosszú vonalat kellett volna a túlerővel közeledő ellenséggel szemben védeni. A terv megváltoztatásakor pedig Répássy Mihály őrnagy Württemberg-huszárjai a Mezőkomáromnál átkelő Hardegg-vertésekkel már kisebb csatába bocsátkoztak (szeptember 23.). Most Ivánka Imre önkénteseit Enyingről, a fehérvári nemzetőröket pedig Lepsényből kellett bevonni. Az új haditervnek megfelelően szeptember 26-án a magyar sereg elhagyta a várost, utóvédje (parancsnoka Gáspár András volt) még látta egy magaslatról Kempen oszlopának bevonulását⁴².

Jellasicsnak a főváros elfoglalását célzó hadművelet kiindulópontjául volt szüksége Székesfehérvár megszállására. Fehérvárt az elárasztott Sárréten át Sárszentmihály felől Kempen hadosztálya közelítette meg, majd a főserget vonult be. Az elővéd megérkezését nagy riadalom fogadta, s rögtön árulásról kezdtek suttogni. A bán seregének közeledtére, a nemzetiségi bizalmatlanság légkörében a nyár folyamán gyanússá vált a fehérvári szerb közösség, akiket, illetve papjukat, Teodor Odszicsot illirizmusos vádolták⁴³. Ez a gyanú éppúgy nem igazolódott azonban, mint a szeptemberi másik: hogy tudniillik a bán embereivel sokat mutatkozó, a bánhoz bejáratos Zichy Ödön gróf lett volna az áruló. Az ügy kivizsgálásával 1848 októberében megbízott Kállay Ödön kormánybiztos (aki többek között Szögyény-

³⁷ *Magony Imre*: Székesfehérvár nemzetőrei. 1848. Székesfehérvár 1998. 32–34. old.

³⁸ *Vidos Géza*: Székesfehérvár nemzetőrei az 1848–49. évi szabadságharcban. Magyar Katonai Szemle I. 1943. 165–174., 166–168. old.

³⁹ *Csurgai Horváth – Hudi – Kovács* 1998. 220–221. old.

⁴⁰ *Urbán Aladár*: „Honunkat dúló ellenségeinknek minden lépéseit nehezítsük”. Válogatás Batthyány Lajos miniszterelnöki irataiból 1848. szeptember 13–szeptember 26. Századok. 1982/6. 1262–1296., 1275. old.

⁴¹ *Erdős Ferenc*: Forradalom és szabadságharc Fejér megyében (1848–1849). Fejér Megyei Levéltár Közleményei 23. Székesfehérvár 1998. 145. old.

⁴² *Demeter Zsófia*: A pákozdi győzelem. Dunántúli védelmi hadművelet: 1848. szeptember 29.–október 7. A Szent István Király Múzeum Közleményei B sorozat 48. szám. Székesfehérvár 1998. 37. old.

⁴³ *Demeter Zsófia*: A székesfehérvári szerbek állásfoglalása 1848-ban. „Akit szolgáltatok egy árva hon volt...” Közlemények Székesfehérvár történetéből I. Szerk.: *Csurgai Horváth József–Demeter Zsófia*. Székesfehérvár 2000. 15–36. old.

Marics Lászlót is kihallgatta⁴⁴) kiderítette ugyanis, hogy Zichy grófnak nem volt közvetlen köze az áru-láshoz. A sárszentmihályi Zichy-uradalom elcsapott szerb tanítója vezette a járható gázlókon Fehérvár-ra Jellasics elővédjét, Kempen hadtestét⁴⁵. A vizsgálat szerint a Gruics Lázár nevű tanító éppen a grófon akart tetteivel bosszút állni elbocsátása miatt, s ime Zichy Ödön bitófán végezte, míg a tanító 35 ft. zsoldot élvezett⁴⁶ Jellasics hadseregében. A bán serege tehát szeptember 26-án Székesfehérvárt megszállva a vásártéren és a budai út két oldalán vert tábornok. A tábortól néhány méterre mintegy 360 beteggel a ciszterci rendházba telepítették. Másnap a bán magyar tábornoki egyenruhában a császári himnusz hangjaira vonult végig a városon.

Jellasics főhadiszállását a fehérvári Püspöki palotában rendezték be. Itt kereste fel Batthyány miniszterelnök. Ezt mind a kortársak, mind az utókor kétségbeesett lépésnek minősíti. Jellemző azonban Batthyány magatartására: hiszen mindig megpróbált még valamit tenni. Eredménytelen tárgyalásuk után, nagyon rossz idegállapotban kelt ismét útra Székesfehérvárról Csőr felé.

Utazásának itteni tanúja a csóri birtokos, Szögyény-Marich László (1806–1893). Az 1844. évi országgyűlés előkészítőjeként még az ország polgári átalakítása érdekében tevékenykedett az udvarnál. (Ezért Székesfehérvár városa díszpolgári oklevéllel tüntette ki.)⁴⁷ 1844–1846 között a Helytartótanács alelnöki tisztét töltötte be, az államhatalom részéről szereplője volt, a Kossuth, Wesselényi és az országgyűlési ifjak elleni pereknek. 1846-tól alkancellárként Bécsben tartózkodott, a Birodalmi Tanács tagja volt, az ókonzervatívok vezetőjének tekintették⁴⁸. Erre utal emlékiratában, amikor Batthyány Lajossal kapcsolatban politikai ellenfeleként jellemzi önmagát.

Az események fordulatai, a reformmozgalom sikerei, illetve a bécsi forrongás miatt vonult vissza Csőrra, birtokára (miután a királyi udvar is elhagyta Bécsét május 17-én⁴⁹), amint maga emlékirataiban mondja: a „magánélet csendes nyugalma”⁵⁰. Konzervatív pártállását, udvarhűségét és az eseményektől való távolmaradását 1851-ben újfent Birodalom Tanácsbeli tagsággal, illetve annak alelnöki címével honorálták⁵¹, részt vett az októberi diploma megfogalmazásában. Fejér megye főispánja tisztségét 1865–67 között töltötte be⁵².

Szögyény-Marich László csóri tartózkodása idején tanúja volt Székesfehérvár erősítésének, illetve annak, amikor a várost a magyar sereg feladta. Beszámol egy találkozásról többek között Kiss Ernővel, Károlyi Györggyel (Batthyány Lajos sógora) és Zichy Ödönrel (Batthyány Lajos feleségének nagybátyja, volt Fejér megyei adminisztrátor), akik akkor mint a magyar sereg főhadiszállásán tartózkodtak a fehérvári püspöki palotában⁵³. Feltehetően ekkor látta utoljára gyermekkori barátját és tanuló társát, Zichy Ödönt, akit 1848. szeptember 30-án Görgei Artúr őrnagy statáriális bírósága az ellenséggel való „czimboráskodás” vádjával kötélt általi halálra ítélt és kivégeztetett. Az emlékiratokból idézett rész szeptember 29-ére utal, amikor Jellasics volt ideiglenesen a fehérvári püspöki palota lakója.

„Hírlapokat már több nap óta nem kaptunk; pesti barátaim eddigi szorgalmas tudósításai is elmaradtak. A közlekedés is annyira meg volt akadva, hogy még azt sem tudtuk, vajjon a közeli Fejérváron bevonult-e Jellasics vagy sem?

Ily helyzetben, körülbelül d.e. 10 órakor, kertünk kapuja előtt állván, egy négylovas hintót, huszárral a bakon, látok Fejérvár felől jönni. Azonnal feltettem magamban, hogy azt megállítva, akárki ül benne, a Fejérváron történekről megkérdezem. Intettem a kocsisnak, hogy álljon meg, mi megtörténvén, nagy meglepetésemre észreveszem, hogy Batthyány Lajos ült a kocsiban. Kissé megzavarodtam, mert Batthyányval nem voltam oly bizalmas viszonyban, hogy rendes körülmények között útjában megállítanom illő lett volna s mint politikai ellenek pedig rokonszenvet egymás iránt nem éreztünk. Eljárásomat a

⁴⁴ Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai. I. Bp. 1903. 95–96. old.

⁴⁵ Erdős, 1998. 151., 158. old.

⁴⁶ Erdős Ferenc: A polgári forradalom és szabadságharc története Fejér megyében. 1848–1849. FMTÉ./ 12. 1978. 7–152., 75.; 78. old.

⁴⁷ Farkas Gábor: Fejér vármegye történeti archontológiája. Alba Regia. 2000. 137–157., 145. old.

⁴⁸ Tóth Gyula (szerk.): Küzdelem, bukás, megtorlás. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1978. 2. k. 37. old.

⁴⁹ Urbán 2007. 125. old.

⁵⁰ Szögyény-Marich 1903. 89. old.

⁵¹ Kelemen Krisztián: Szögyény-Marich László. In: Erdős Ferenc (szerk.): Vármegyeháza a bástya helyén. Székesfehérvár 2002. 55–64. 58. old.

⁵² Farkas 2000. 137–157., 145. old.

⁵³ Szögyény-Marich 1903. 92. old.

helyzet rendkívüliségével mentegetvén, kértem Batthyányt, hogy a történekről engem néhány szóval felvilágosítani sziveskedjék.

Batthyány a legnagyobb szíveséggel közölt mindent s zsebeiből elővevén iratait, azok tartalmát nekem fölolvasta. Batthyány nyilatkozatait, melyeket mint történelmi vezetőségűeket azonnal, miután tőle elváltam, papírra tettem, ezek voltak: „Jövök Fejérvárról, hol Jellasicsot megkértem, hogy ha seregével a fővárosba bevonul, annak ártatlan lakosságát kimélje, mert meg vagyok győződve, hogy katonáink az első lövésre szét fognak futni s futamodásukban senki fel nem tartóztathatja őket.” „Most Bécsbe megyek, megkérni a felséget, hogy az ártatlanokat a bűnösökért szenvedni ne engedje.” – „Denn Sie werden sich noch an den letzten Pressburger Landtag erinnern”. folytatá németül, „der auch schon vielen Auswurf unter seinen Mitgliedern zählte, und dennoch kann ich Sie versichern, dass er aus lauter römischen Senatoren bestand, im Vergleiche mit jenen Leuten, welche jetzt beim Pester Landtage beisammen sind und wenn davon nicht einem Dutzend der Kopf zu den Füßen geworfen wird, kann in diesem Lande Ruhe und Ordnung nicht werden.”⁵⁴

Ezután elbeszélte Batthyány, hogy az előtevaló nap Sukorón hadi tanácsot tartott s azon Moga tábornok és több törzstiszt oda nyilatkoztak, hogy ők seregükkel a bánt megtámadni nem fogják, de ha megtámadtanának, azon lesznek, hogy visszaverjék. Ezt Perczel ellenezte, mire Moga a földre dobt kardját, kijelentvén, hogy egy lépést sem tesz előre, míg a felség parancsát a bínnal nem tudatják. Ezen megállapodással Batthyány nagyon meg volt elégedve s épen vacsorához akart Sukorón ülni, midőn egy futár meghozta neki gr. Lamberg meggyilkoltatása hírét, mit nekem Batthyány elszomorodva beszélt el, hozzátévén, hogy ő reá – Batthyányra – hasonló sors vár, mert a nép az ő hazafiasságában sem bízik már. Azután felolvasta nekem ama legfelsőbb kéziratot, melyben felszólítatik, hogy addig, míg Vay Miklós új minisztériumot alkotand, gondoskodjék a közügyek viteléről, és a rend fenntartásáról, mit azonban Lamberg gyászos esete után, már lehetetlennek tartott. Ezek úgy lévén, teljesen vissza fog vonulni és még képviselői mandátumát is le akarja tenni s felolvasta a képviselőház elnökéhez intézett lemondó levelét.

Ezzel búcsúztunk s ő folytatta útját.

Találkozásom Batthyányval mély és kitörölhetetlen hatással volt rám; oly határozottsággal és nyíltan szólt, olyannyira látszott rajta, hogy jól esik neki érzelmeit leplezetlenül kitarhatni, hogy kételkedni nem lehet nyilatkozatai őszinteségén, melyek szintúgy tiszta honszeretetét, mint a koronás királyhoz való hűségét fényesen bizonyítják.⁵⁵

Batthyány Lajos Ikerváron át Bécsbe érkezett. Tapasztalta, hogy immár semmit sem tehet ügyvezető miniszterelnökként, benyújtotta lemondását, ellenjegyezte utóda, Vay Miklós kinevezését. Október 3-án a király felmentette a miniszterelnöki tisztségből, az országgyűlést feloszlatta, Magyarország teljhatalmú kormánybiztosává Jellasicsot nevezte ki⁵⁶. Batthyáynak tehát szembesülnie kellett azzal, hogy célját, a törvényes út megőrzését nem érheti el. Visszatérésére Pestre, illetve az országos politikába 1848. november végén került sor, de csak azután, hogy a sárvári kerületben újraválasztották képviselővé⁵⁷. Felesége visszaemlékezése szerint visszatérését a végromlás előérzete motiválta⁵⁸. Helyzetét Pesten nem mondhatjuk irigylésre méltónak: „Itt árulónak tartanak, s Bécsben azt gondolják, hogy én öltem meg Latour grófot” – írta feleségének⁵⁹. Ilyen körülmények között csak a békepolitikában láthatott valamilyen lehetőséget, s eszerint is cselekedett. Kovács Lajos visszaemlékezésében külön is utal erre: „Ő úgy állott a világ előtt, mint a békés megférhetés legbuzgóbb embere a magyar kormányban.”⁶⁰

Mandátumának igazolása után december 31-én választották be azon országgyűlési küldöttségbe, amely Windisch-Grätz herceghez járult békekövetségként. Fontos figyelniünk a dátumokra: 1849. janu-

⁵⁴ Hisz Ön emlékezni fog a legutóbbi pozsonyi országgyűlésre, amelynek tagjai közt már sok kivetni való volt, s mégis biztosíthatom Önt, hogy ezek valóságos római szenátorok voltak a mostani pesti országgyűlésen együtt levőkhöz képest. Ha ezek közül egy tucatnak a fejét nem veszik, addig ebben az országban nem lesz csönd és rend.

⁵⁵ Szőgyény-Marich 1903. 93-95. old.

⁵⁶ Urbán 2007. 188. old.

⁵⁷ Urbán 2007. 191. old.

⁵⁸ Urbán Aladár közleménye: Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára. Századok. 1981. 3. 587-617., 592. old.

⁵⁹ Urbán 2007. 192. old.

⁶⁰ Kovács 2000. 315-392., 354. old.

ár 1-jén indult el az öttagú küldöttség Deák Ferenc vezetésével, és január 3-án a frontvonalak közötti katonai kísérettel érkeztek meg a herceg főhadiszállásául szolgáló bicskei kastélyba.

Bicske gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) birtoka. Batthyány Kázmér, a főrendi ellenzék egyik vezetője, 1848-ban baranyai főispán majd országos kormánybiztos, az eszéki vár komiszárja, a hírneves Batthyány család nem kevésbé jeles képviselője, maga is kétszáz évvel ezelőtt született. A trónfosztást követően megalakult Szemere-kormány külügyekkel megbízott minisztere volt. (Mai fogalmaink szerint nem nevezhetjük külügyminiszternek, hiszen Magyarország nem volt önálló, diplomáciai partnernek tehát nem ismerték el más államok.) Távollétében fő és jószágvesztésre ítéltetett. A Kosuth-emigrációval Törökországba távozott, majd Párizsban halt meg.

Batthyány Kázmér 1839-től bicskei birtokán élt, így a kastély, melynek építkezéseit ő fejezte be, a reformkori politikai élet és művelődés fontos színtere volt⁶¹. A Bicskére érkező békeküldöttség történetét a vezető, Deák Ferenc mesélte el, amit Csergery Antal vetett papírra, és közölte először a Budapesti Szemle hasábjain 1878-ben.

„Emlékeztek...mindnyájan 1848 végén arra az éjjeli ülésre, amely elhatározta, hogy én, Batthyány Lajos, Lonovics érsek, Mailáth Antal gróf és Majláth György, az országbíró, Windisch-Grätz táborába menjünk, megkísérlení a kiegyezést...

A hivatalos fogadás befejeztével, a küldöttség egyes tagjairól tudakozódott a herceg Mailáth Antaltól. Engem is bemutatván az országbíró, kérdezé tőlem a herceg: „ugye rég leköszönt a miniszterségről?” – „Mikor a többi társaim, felelém, mikor Batthyány is.” – „De – vágta közbe Windisch-Grätz – Batthyány még azután is miniszterelnök maradt, és rendezte a fegyveres támadást.” – „azaz – jegyzém meg helyreigazítólag. – Batthyányt öfjelsége bízta meg új minisztérium alakításával, ami nem sikerült, ő is lemondott!”...

Bennünket is elvezettek a nekünk rendelt szállásra. Egyetlen szoba mindnyájunknak két ágygal...Lonovics érsek a bicskei kat paphoz, Barsihoz küldötte titkárát, szállást kérni. A titkár azonban csakhamar elrémülve jött vissza, jelentvén, hogy a tisztelendő urat, akihez küldve volt, tegnap verték vasba s vitték el fegyveres katonák. Lonovics elhalványult...

Az ebéd igen jó volt. Egyik étel fogoly lévén, tréfásan mondtam Lonovicsnak: „malum omen”⁶². Lonovics elkomorult...

Harmadnapra korán fölébredvén, csodálkozásomra Batthyányit is ébren találtam, aki rendesen nagyon későn szokott kelni.

– „Már rég nem tudok aludni!” monda Batthyány. –” gondolod-e – folytatá némi szünet után – hogy életem veszélyben foroghat?”

„E kérdésre – viszonzám – csak úgy felelhetek, ha őszintén megmondod négyszemközt, tettél-e olyasmit, amiről nekem nincs tudomásom; különösen volt-e részed az olasz mozgalomban és a bécsi forradalom előmozdításában?”

Batthyány becsületségével erősítette, hogy mindezekben nem volt része.

– „Így nem gondolnám, – felelém neki – hogy életed veszélyben foroghatna. Azonban – tevéem hozzá – jobban meggondolva a dolgot, ilyen lázas időkben senki sem tudhatja, mi történhetik. Ha Windisch-Grätz bánásmódja után ítélve, tartasz valamitől legegyszerűbb dolog, most innen elmenni. Künn jártomban, séta közben meggyőződtem aziránt, hogy sehogy sem tartanak szemüggel. Bizton menekülhetsz. Ha nem hoztál elég pénzt magaddal, vedd, ami nálam van.”

– „Ah, – kiálta föl erre Batthyány egész határozottsággal, – egypár hitvány év miatt csak nem leszek szőkevény!”⁶³.

Az Ikerváron tartózkodó Batthyány Lajosné visszemlékezése fontos dologra világít rá. Már 1849. január másodikán megtörtént Ikervárott Batthyány Lajos vagyonának zárolása. Firedrich Paul százados január 3-án jelentette felettesének a parancs végrehajtását⁶⁴.

⁶¹ Peterdi Ede: A bicskei Batthyány-kastély. Harmadik kiadás. Bicske. 1999.; *Írág Zsolt*: Magyar kastélylexikon 3. Fejér megye. Castellum Novum. Bp. 2002. 26–30. old.

⁶² rossz jel

⁶³ Hermann Róbert (szerk.): Szószék és csatátér. Politikusi naplók és visszaemlékezések, 1848–1849. Balassi Kiadó. Bp. 2000. 410–416. old.

⁶⁴ Hermann Róbert: Újabb adatok a Batthyány Lajos elleni felségárulási perhez. Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely. 2000. 99–121., 101. old.

„1849 január 2-ikán korán reggel berohant sápadtan a szobámba a szobalányom hálósobámba [sic] azon hírrel, hogy az ellenség itt van a kastély előtt...arra készültem, hogy a házat motozni fogják és talán valami vádat ellenem keresni, az igazi okot nem sejdítettem...A tiszt...egy irományt vett elő, elémbre tette, következőket olvastam: *Auf hohen Befehl hat sic ham 2. Jänner früh eine Compagnie (a mennyiségről már nem emlékszem) nach Ikervár nächst Sárvár zu verfügen des rebellen Grafen Louis Battyány zu verhalten. sämtliche Cassen, Geschmeide, Papiere in Beschlag zu nehmen.*”⁶⁵ Kítől jött ez a „hoher Befehl”⁶⁶, nem tudom, nem láttam az aláírást...

Az egész idő alatt, hogy a kapitánnyal szóltam, csak egy gondolatom volt, t. i. valami módot találni. Lajosnak megüzenni mindazt, mi itt történt, hogy ő a szerint tarthassa magát, egy percz késedelemnek szomorú következése lehetett...Attól tartottam, hogy addig Pesten elfogják, mielőtt intést küldhetek neki, és így is történt.”

A részletek gróf Batthyány Lajosné, Zichy Antónia (1816–1888) emlékezéseiből⁶⁷ valók. Az emlékiratok eredetije elveszett, de azok másolatai, melyeket Friedreich Endre kegyesrendi tanár kiadásra készített elő, megőrződtek. Batthyányné feljegyzése és az újabb adatok tehát érthetőbbé teszik azt a jeleket, ami Bicskén lezajlott, hogy ti. Windisch-Grätz tábornagy miért nem engedte Batthyányt a tárgyaló delegációval együtt a színe elé. 1848 decemberében az osztrák minisztertanács ülésén megszületett ugyanis az a jegyzék, amelyben a letartóztatandók listáján Batthyány Lajos és Kázmér is szerepelt, valamint az, hogy vagyonukat zár alá kell venni⁶⁸. Az utasítás szerint járt el a január 2-án Ikervárott megjelenő egység, és így kellett eljárni a tábornagnak is. A január 3-án Bicskén megjelent parlamenterek közül Batthyányt le kellett volna tartóztatni, a követeket védő hadijog azonban ezt nem tette lehetővé. A tábornagy számára tehát csak egy megoldás adódott: ha nem is látja Batthyányt. Ez persze nem jelenti azt, hogy szem elől tévesztette volna! Hiszen amint a követség véget ért, tehát a követek biztonságát garantáló hadi jog előírásai már nem vonatkoztak rá, azonnal letartóztatták (Reinhard örnagy) a volt miniszterelnököt a pesti Károlyi palotában, 1849. január 8-án éjjel⁶⁹.

Deák Ferenc elbeszélésében már felfigyelhetünk egy vészjósló hírre: a bicskei katolikus papot a minap vasra verve vitték el. Barsi (Naumann) József visszaemlékezéséből – hiszen ő volt a bicskei pap – az is kiderül, hogy hová.

„Midőn 1849. január 5-én délután 5 óra tájban herceg Windisch-Grätz tábornagy előőrsei Győr felől jöve, és ellenállást sehol sem tapasztalva, nem minden félelem nélkül bevonultak a budai várba...mindössze két foglyot hoztak magukkal: egy győri gabonakereskedőt és a bicskei katolikus plébánost. A győrit kémnek tartották, a bicskeit különösen veszedelmes rebellisnek. ...”⁷⁰

Barsit Batthyány Kázmér hívta Bicskére 1846-ban. A bicskei kastély közéleti légkörében ismerkedett meg Kázmér gróf vendégeivel s lett a reformok híve. Hirlapi cikkeiben főúri ismerősei radikalizmusán messze túltett, s ez lett a veszte: lényegében ezért ítelték hűszévi várfogságra, melyből 1856-ban amnesztiával szabadult⁷¹. „A bicskei volt pap”, ahogy önmagát *Utazás ismeretlen állomás felé* címmel megjelentetett emlékezéseiben emlegette, végig kísérte a volt miniszterelnököt a státusfogyók útján Budától, Laibachon, majd Olmützön át a pesti Újépületig, kivégzése helyszínéig. Útjuk martonvásári, majd fehérvári megállójának részlete érdekességeket tartalmaz.

„Mikor az együtt menendők teljes számban együtt voltak, felhangzott a vezényszó: „Aufsitzen!”, s előálltak egymás után a szekerek, s a porkolábok, a helybeli és az, aki minket elkísérendő volt, sorba felültek bennünket a zsúpszalma ülésekre, párosan egy-egy szekérre, s két katonát ültetve velünk szemközt, a harmadikat az ökörhajtó mellé. A lovas kocsik közül az egyikben gróf Károlyi István és gróf Zselénszky László kapott helyet, a másikon gróf Batthyány Lajos, a volt első független felelős magyar miniszterelnök a minket kísérő kapitánnyal, a harmadikon a kísérő hadnagy a porkolábbal és ennek sorszámával, egy jókora kosár láncos bilincsel!...”

⁶⁵ Felsőbb parancsra január 2-án egy századot rendeltek Ikervárra, Sárvár közelében, a rebellis gróf Batthyány Lajos letartóztatására, az egész pénztár, az ékszerek, iratok zárolására.

⁶⁶ Felsőbb parancsra

⁶⁷ Urbán 1981. 587–617. old.

⁶⁸ Hermann 2000. 99–121. 103. old.; Urbán 2007. 198. old

⁶⁹ Hermann 2000. 99–121., 104. old.; *Eötvös Károly: Gróf Károlyi Gábor följegyzései. Eötvös Károly Munkái VII. Révai. Bp. 1902.*

⁷⁰ Barsi József: *Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856.* Európa Könyvkiadó. Bp. 1988. 10. old.

⁷¹ Tóth 1978. 2. k. 219. old

Leszálló estig nem jutottunk tovább, mint Martonvásárra, ahol bennünket a gróf Brunszvik-féle kastélyban szállásoltak el... amint a palota termeibe érve legelőször is az ablakhoz léptünk tájékozódás végett, minden ablak előtt már ott állt a strázsza, hogy el ne felejthessük egy pillanatig sem, mily drága kincse vagyunk a minket gondosan őriztető hatalomnak!...

/Másnap/ Négy és öt óra körül lehetett az idő, amikor Székesfehérvár tornyai tűntek szemünkbe. Soká tartott, amíg a „Ha lesz” kertek melletti úton, majd a szőlők alatt beértünk királyaink egykori városába. Amint a püspöki palota oldalkapujánál megállánk, ugyanazok az urak, akiket délben láttunk kocsijaikkal kijövet, feltartóztatták bevonulásunkat...

A püspöki palotának egy kis térre nyíló emeleti termében hosszú terített asztalokon kívül más bútor nem volt.... Valami irodából került oda egy pár asztal, s azt leterítették abroszfélével, rajta semmi. Ez volt a számunkra terített asztal.... Itt szabad volt a vásár, s kellemes meglepetésünkre feleselés hangjai kezdtek behatolni a nyitott szárnyas ajtón, amelyek közé rokonszenves női hangok is vegyülének. Az asztalok nem hiába álltak ott. Jövetelünk hírére a lelkes fehérvári honleányok vetekedve küldtek és hoztak számunkra kitűnő, jóízű hidegsült- és süteményműeket a hozzá való borokkal. A baj csak az volt, hogy az örkök nem akartak senkit és semmit beereszteni. Innen a feleselés. Az asszonyok – a magyar asszonyokat értem – bátrabbak a fegyverrel szemben, mint sok férfi. Ösztönszerűleg érzik, hogy a nőnemet még a legvadabb szoldos is kíméli, míg dühbe nem jő.

Eljött a porkoláb, majd a hadnagy, s még a kapitány is. Az asszonyok legjobban szerettek volna maguk is bemenni kosárhordó cselédekkel. Amikor ez kereken megtagadtatott, legalább a tárt ajtók előtt szorongtak, s a cselédeket akarták betuszkolni. Ezt sem engedték meg, s már az is barátság volt, hogy az ételes italos kosarakat juttathatták ordonáncok közbenjárása mellett hozzánk, s hogy a tágas előteremben várhattak, míg az előbb megvizsgált, azután kiürített és másodszor is vizsgált kosarakat visszakapták. Hangos köszönetünk kifejezése az ajtón át volt minden, amivel a székesfehérvári hölgyek szívességét meghálálhattuk...

Szent Márton napja

Székesfehérvárról ismét csak a pomáziak szállítottak tovább. De itt nem tudtuk előre, mely irányt választanak, a palotait-e, vagy a mórít? Ha Komárom tartja magát, szó sincs a móri irányról. Úgy is volt.... Volt közöttünk, aki tudta, mit szokott mondani a katolikus pap, amikor híveinek a földi örömök mulandóságára emlékeztetőül, homlokaikra hamut dörzsöl. „Ne menj Mórra, menj inkább Csórra.” S midőn a móri útról a csórra való átkanyarodást észrevette, szélnek eresztette a travesztírozott memento morit, s a szó azután szájról szájra szállván, a kínos helyzet dacára közderűtségre hangolta a búslakodókat....

...úgy volt, hogy amint Székesfehérvár elég szűk utcáin ökrös tempóban végighúzódánk, majd egy ablakból, majd az ajtóból, majd egy bolt nyílásából be-behullott öleinkbe a paprikás szalonna, szalámi, sajt, kétszersült, csokoládé, rum, szilvaszesz, bortartalmú palackok, szivar, sütemény, hideg sült s egyéb csomagok. Nem jutott ugyan minden szekérnek, de ahelyett jutott némelyikbe két-három adomány is, mert ez a mannhullatás nem a rendezés műve volt, hanem a rögtönzésé, a jószívű fehérváriak ösztönszerű érzésének próbálgatása, hátha nem szidnak emiatt össze, ami csakugyan nem is történt. Szegény öreink bámulták a dolgot, s feszkelődtek, de nem akadályozták meg, mit azután azzal viszonzotunk, hogy egy-egy falattal, egy-egy korty itallal, úgy lopva, őket is megkináltuk. A szívesség sohasem vész kárba.⁷²

Barsi szinte a börtön falain át volt tanúja annak a kinlódásnak és annak a döbbenetnek, amit a per és az ítélet keltett. Batthyány póre folyamán a felségárulás vádját keserves erőfeszítéssel varrták a nyakába. A per indítéka nem az igazság keresése volt, bűnbakot kerestek a nemtelen bosszú számára. Igazi koncepció per volt tehát, a miniszterelnök kivégzése pedig politikai gyilkosság.

Batthyány Lajos, az egyik legrégebb történelmi család sarja, feladatának tudatos vállalója igazi tragikus hős tehát. Azért lakolt, mert a lehetetlent kísérlete meg: a kibékíthetetlen ellentétek korában egyezséget kívánt létrehozni. Nem véletlenül suttozták pere és kivégzése után már kortársai Batthyányira vonatkoztatva az állandó jelzőt: „a magyar Egmont”⁷³. A törvényes forradalomért küzdött, s ezért a tragikus helyzetért az életével és teljes vagyonával fizetett.

⁷² Barsi 1988. 26; 29–32. old.

⁷³ Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos, Görgei Artúr, Kossuth Lajos. Okmánytár. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Palyach István. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1990. 132. old.

Az ellentmondást maga is pontosan érezte. Feleségéhez 1849. október 5-én írott búcsúlevelében mindezt így fejezte ki: „Azért kell meghalnom, mert a törvény és a királyi eskü volt zsinórmértékem; sem jobbra, sem balra nem hagytam magamat elragadtatni.”⁷⁴ A búcsúlevelében egyúttal jelmondatát *Viam meam persecutor*⁷⁵ is mintegy múlt időbe, befejezetté tette: *Viam meam persecutus sum*⁷⁶. Leszámolt tehát a helyzet teljes tragikumával, de még akkor is megtette, amit megtehetett. A síralomházban töltött szörnyű éjszakán sikertelenül kísérelt meg öngyilkosságot azért, hogy ne a latrok büntetését, az akasztófát kelljen elszenvednie. Ezt az egyetlen kegyelmet valóban elérte: három lövés végzett a 42 esztendő férfiúval a hírhedt Újépület hátsó udvarán, a fapiacon, ott, ahol 1926 óta az örökmécses ég.

GBL jelzéssel ellátott sírjából, a ferencesek kriptájából 1870-ben pompás temetéssel helyzeték át hamvait. Ma a Kerepesi temetőben, a Batthyány Mauzóleumban látogathatjuk meg⁷⁷. Feleségét is ide temették 1888-ban a már emlegetett búcsúlevellel együtt, melyet sohasem adott ki a kezéből, de szívesen lemásolta bárkinek.

Tudta, amit Szemere Bertalan is tudott: Batthyány sírja „nem mindennapi halomka, az politikai jelentőségű”. A kijelentés súlyát Szemere így indokolta: „Gróf Batthyány Lajos a szétdőlt szabad haza romjai alatt egyedül nyugszik, az alkotmányos Magyarországnak ő hőse volt, a letiportnak mártírja lett.”⁷⁸

Demeter Zsófia

Egy nem létező kultusz kellékei

Az Újépülethez és a kivégzéshez kapcsolódó „Batthyány-ereklyék”

Kevés történelmi esemény adott annyi kultikus alakot a nemzeti emlékezetnek, mint az 1848–49-es forradalom és szabadságharc. A szabadságharcnak köszönheti a nemzeti mitológia többek között a „próféta” Kossuth Lajost, a „legnagyobb magyar” Széchenyi Istvánt, az „áruló” Görgei Artúrt és az egy személyben megtestesülő ellenséget, a magyarok szabadságvágyát kegyetlenül letörő Haynaut (talán nem véletlen, hogy keresztnevén kívül került a nemzettudatba) is. A korszak egyik meghatározó személyisége azonban a mai napig nem kapta meg a nemzeti hősök panteonjában azt a helyet, amit tettei alapján megérdemelt volna. Ő pedig nem más, mint az első felelős magyar miniszterelnök, a szabadságharcot követő megtorlás egyik mártírja, gróf Batthyány Lajos.

Ahhoz, hogy egy történelmi figurát kultusz övezzen, több tényező egybeesésére, olykor szerencsés véletlenekre van szükség. Petőfi esetében a költő személyisége mellett korabeli népszerűsége és korai, rejtélyes halála járult hozzá mítoszválasáshoz; Kossuthot viszont éppen hosszú élete és hazájától való kényszerű távolléte tette legendássá. Egy történelmi személy kultikus alakká válását gyakran annak vértanúsága teremti meg. Batthyány Lajos esetében fennállt a kultusz kialakulásának lehetősége, hiszen az aradi tizenhárommal egy időben, 1849. október 6-án – szimbolikus időpontban, a bécsi forradalom kitörésének első évfordulóján – az Újépület¹ előtti Holzplatz-on golyó által oltották ki az életét. Más tényezők szintén vezethettek volna a Batthyány-kultusz kialakulásához: a Franciaországba, majd Svájcba

⁷⁴ Urbán Aladár: A magyar Egmont. Századok, 1981. 3. 453. old.; Urbán 2007. 222. old.

⁷⁵ Utamat teljesítem

⁷⁶ Utamat beteljesíttem

⁷⁷ Katona Tamás: Batthyány Lajos végső napjai és végső útjai. Létünk 2007. 1. 9–21. old.

⁷⁸ Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos, Görgei Artúr, Kossuth Lajos. Okmánytár. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Palyach István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990. 134.

¹ Az Újépületet (németül Neugebäude) II. József emeltette Pesten, a mai Szabadság tér helyén. A Marcellus Cannevale bécsi építész tervei alapján, Hild János vezetésével épült hatalmas komplexumot elsősorban katonai célokra használták, de az udvarán tartottak például állatviadalokat és különböző sporteseményeket is.